

ПРАВОВА ПРИРОДА ЗАХИСТУ ДАВНІСНОГО ВОЛОДІННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

Процес реформування у будь-якій сфері людської діяльності потребує додаткового опрацювання відповідного теоретичного та емпіричного матеріалу. Саме такої діяльності потребує й здійснення вітчизняної правової реформи, зокрема, й у сфері цивільного законодавства. При цьому виявляються нові поняття та категорії, які мають обмежене або досить суперечливе наукове обґрунтування. До них належить і поняття набувальної давності – здобуток світової цивільно-правової науки. Предметом даної статті є одне з суперечливих питань у даній галузі наукового пізнання – захист давнісного володіння.

Питання захисту давнісного володільця в період від набуття володіння до набуття права власності залишилось неврегульованим у новому цивільному законодавстві. Ні ст. 344 Цивільного кодексу України (далі – ЦК), що визначає набувальну давність серед інших цивільно-правових інститутів, ні глава 31 ЦК «Право володіння чужим майном» адекватно не з'ясовують сутності захисту прав давнісного володільця.

Враховуючи викладене, метою статті можна вважати дослідження захисту давнісного володіння в комплексному опрацюванні передумов його виникнення.

Питанню захисту давнісного володіння прямо або опосередковано в різні часи присвятили свої праці такі науковці, як Г. Дернбург, Р. Ієринг, І. Енгельман, І. Покровський, О. Погрібний, Б. Черепакін, О. Яворська, В. Вороной, Ю. Толстой, В. Цікало, С. Чашкова та інші. Водночас опрацювання даного питання в поєднанні з аналізом відповідних наукових суджень та положень сучасного цивільного законодавства не здійснювалось.

Стаття 396 ЦК серед загальних положень про речове право на чуже майно особі, яка має таке право, подає ті ж засоби захисту, як і власнику згідно з главою 29 ЦК. При цьому надається захист не тільки від посягання третіх осіб, але й від власника, бо той повинен терпіти обмеження свого права власності, визначені речовим правом.

З огляду на положення ст. 398 ЦК та з урахуванням твердження ст. 396 ЦК законодавець надав захист саме законному володінню. Незаконне або безтитульне володіння залишилося взагалі без захисту, хоча ст. 400 ЦК України надає можливість добросовісному володільцю пред'явити позов про витребування майна до недобросовісного володільця.

Те ж саме стосується і давнісного володіння, хоча законопроект ЦК України 1996 року містив норму щодо захисту давнісного володільця від посягання третіх осіб подібно до ЦК Російської Федерації. Ця норма, по суті, відтворювала римський засіб захисту давнісного володільця – публіціанський позов, суть якого ґрунтується на правовій фікції надання такому володільцю правового статусу власника.

Таким чином, для з'ясування сутності правового захисту давнісного володільця необхідно визначити правову природу такого захисту.

Аналіз положень ст. 344 ЦК дає нам можливість говорити про давнісне володіння саме як специфічний вид володіння, який за своєю правовою природою більше уподібнюється до фактичного володіння, що характеризується певними кваліфікуючими ознаками. Тому питання захисту такого стану може розглядатися тільки як комплекс усіх вихідних параметрів, які використовуються при характеристиці захисту будь-яких прав та інтересів у цивільно-правовій науці.

У цивілістиці тривалий час точиться жвава дискусія щодо обґрунтування необхідності надання правового захисту фактичному володінню й кваліфікованому давнісному володінню зокрема.

Можна виділити три основні напрямки поглядів на мету встановлення правового захисту фактичного володіння: для захисту здійснення індивідуальної волі проти будь-чийого самоуправства (Ф. К. Савіньї, Г. Ф. Пухта, Г. Дербург); для захисту права власності, титульного володіння або їх набуття (Р. Ієринг, Г. Ф. Шершеневич, С. А. Муромцев, Ю. К. Толстой); для забезпечення охорони суспільного правопорядку (Д. В. Дождев). На додаток необхідно вказати обґрунтування захисту фактичного володіння, надане О. А. Підпригорою, за допомогою відомого ще за римських часів правила: володілець через те, що він є володільцем, має більше повноважень, ніж той, хто не володіє [1, с. 31].

Досить вдало об'єднав усі зазначені судження А. В. Коновалов у своєму монографічному дослідженні. При цьому він визначив підстави встановлення захисту фактичного володіння: відповідно природно-правову, публічно-правову та приватно-правову, які тільки в комплексному застосуванні дають найбільш повну його характеристику [2, с. 110–111]. З останнім необхідно погодитися, зважаючи на етичний принцип поваги до особистості, запропонований І. О. Покровським [3, с. 222–233].

Характеризувати захист давнісного володіння неможливо без з'ясування сутності самого володіння за сучасним цивільним законодавством та з урахуванням положень цивільно-правової науки. Відповідь на питання, чи є таке володіння – фактом чи правом, не знайде до цього часу. З огляду на правову природу набу-

вальної давності та наслідки її застосування давнісне володіння все ж таки можна характеризувати як фактичне володіння. Хоча існують окремі передумови говорити про таке володіння як право, оскільки в нормах прописані деякі повноваження володільця.

Аналіз статей чинного ЦК не дає нам можливості одночасно говорити про визначення законодавцем поняття володіння як факту чи як права. Деякі дослідники звертають увагу на визначення тільки титульного володіння у гл. 31 ЦК (М. Мельник [4], О. Михайленко [5]). На наш погляд, дана глава зосередила норми, які поєднали характеристику і фактичного, і титульного володіння, на що звернули увагу О. А. Підпригора [6], Є. О. Харитонов [7, с. 336–338], Я. М. Шевченко [8, с. 358–364]). З огляду на це досить інтригуючим є судження одного з розробників Цивільного кодексу 2003 р. професора О. А. Підпригора щодо надання умовної назви «Право володіння чужим майном» для інституту володіння за новим вітчизняним законодавством [9, с. 276–284], законодавчо закріплюючи фактичне володіння у визначенні права володіння. Таке конструктивне припущення є, мабуть, не досить вдалим, хоча, безумовно, й має певний сенс, адже в деяких випадках, говорячи про володіння (наприклад, давнісне), можна припускати наявність, так би мовити, абстрактних правовідносин володіння. Про наявність останніх можна говорити тоді, коли розпочинається процес правового регулювання випадків фактичного володіння.

За визначенням М. Б. Калмирзаєва, право володіння – це самостійне абстрактне суб'єктивне речове право, яке оформляє та закріплює поряд із правом власності належність певних матеріальних благ суб'єктам цивільних правовідносин, має допоміжний характер і у зв'язку з цим нерозривно пов'язане з інститутом набувальної давності. При цьому в економічному сенсі термін «володіння» використовується для позначення економічних відносин присвоєння, а в юридичному – для позначення визначених відносин, урегульованих нормами права [10, с. 14–18].

Таким чином, все ж таки не можна визнавати давнісне володіння (як вид фактичного володіння) цивільним правом, що має належне юридичне наповнення. Однак за аналізом положень гл. 3 ЦК і суджень окремих цивілістів досить логічним та обґрунтованим видається підхід до давнісного володіння саме як до засобу реалізації інтересу, якому надається захист на загальних засадах із захистом цивільного права.

З'ясуємо сутність категорії інтересу в цивільному праві. Стаття 15 Цивільного кодексу поряд із правом на захист цивільних прав надає право на захист інтересу, що не суперечить загальним засадам цивільного законодавства. Незважаючи на те, що положення цивільного законодавства безпосередньо не містять дефініції по-

няття інтересу, ця категорія є досить дослідженою. Так, у цивільно-правовій науці інтересом називають потребу, що набула форми свідомого спонукання і прояву в житті бажань, намірів, прагнень і знайшла відображення в тих відносинах, у які вступають особи у процесі своєї діяльності [11, с. 233–244]; передумову виникнення цивільного права [3, с. 132–143]; об'єктивну причину діяльності суб'єкта, спрямовану на задоволення певних потреб у тій чи іншій сфері його діяльності [12]; незаборонені прагнення суб'єктів стосовно досягнення певних благ [13, с. 380]; процес усвідомлення матеріальних і духовних потреб суб'єкта, який передбачає свідомий пошук цілей та зумовлює діяльність щодо їх досягнення [14, с. 392]. Таким чином, під інтересом необхідно розуміти не заборонені законом і такі, що не суперечать загальним засадам правового регулювання, прагнення особи стосовно ефективної реалізації своїх повноважень, які не визначені цивільним законодавством як суб'єктивні права.

З огляду на викладені положення доречно навести офіційне тлумачення поняття охоронюваного законом інтересу, здійснене Конституційним Судом України на запит групи народних депутатів щодо сутності даного поняття з урахуванням положень ст. 4 ЦПК. Поняття «охоронюваний законом інтерес», що вживається в ч. 1 ст. 4 ЦПК України та інших законах України у логічно-смысловому зв'язку з поняттям «права», треба розуміти як прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом, як зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загальноправовим засадам. Відмінність такого блага від блага, яке охоплюється змістом суб'єктивного права, полягає в тому, що користування благом, на яке особа має право, визначається можливістю в рамках закону, а до якого має законний інтерес – без вимагання певних дій від інших осіб або чітко встановлених меж поведінки [15].

Всі ці визначення інтересу заслуговують на увагу й дають нам привід зробити такий висновок: давніше володіння можна розглядати як засіб реалізації суб'єктами своїх інтересів, незалежно від того, що вкладено в сутність даного поняття: прагнення до привласнення майна, виникнення права власності чи інша ознака. З урахуванням характеристики давнісного володіння особливо актуальним є судження В. Єрмоленко, згідно з яким право впливає на інтерес тільки опосередковано через установлення певних обмежень поведінки людей у процесі діяльності для оволодіння

об'єктом задоволення інтересу, а також через обмеження кола об'єктів, доступних суб'єктам цієї діяльності [14, с. 392–393].

Отже, незалежно від того, чи підходить до давнісного володіння з точки зору певного абстрактного суб'єктивного права, чи розглядати його як засіб реалізації інтересу, необхідний цивільно-правовий захист з урахуванням напрацьованих цивілістикою підходів, оскільки для давнісного володільця прийнятні всі цивільно-правові форми та способи захисту в разі порушення його стану, що може бути предметом розгляду окремої статті.

Викладеним автор не підводить підсумку у з'ясуванні природи захисту давнісного володіння, а навпаки надає можливість продовжити подібні дослідження у даній сфері враховуючи багатогранність наукового пізнання.

Список літератури: Підпригора О. Захист володіння за римським приватним правом // Право України. – 1999. – №7. – С. 28–35. 2. Коновалов А. В. Владение и владельческая защита в гражданском праве. – Спб.: Юридический центр Пресс, 2004. – 405 с. 3. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права. – М.: Статут, 2003. – 351 с. 4. Мельник М. Володіння за новим Цивільним кодексом України // Право України. – 2004. – №1. – С. 91–94. 5. Михайленко О. Інститут володіння: постановка проблем // Право України. – 2002. – №9. – С. 124–128. 6. Підпригора О. Речові права на чуже майно за новим Цивільним кодексом України // Вісник академії правових наук. – 2003. – №4. – С. 149–156. 7. Цивільне право України: Підручник / Є. О. Харитонов, Н. О. Саниахметова. – К.: Істина, 2003. – 776 с. 8. Цивільне право України: Академічний курс: Підручник: У 2-х томах. / За заг. ред. Я. М. Шевченко. – Т.1. Загальна частина. – К.: Інюре, 2003. – 520 с. 9. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар / За ред. розробників проекту ЦК України. – К.: Істина, 2004. – 928 с. 10. Калмырзаев М. Б. Приобретательная давность: Автореф. дисс... на соиск. ученой степени канд. юрид. наук. – М., 2005. – 23 с. 11. Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав. – М.: Статут, 2001. – 411 с. 12. Бірюков І. Інтерес і суб'єктивне цивільне право // Право України. – 2004. – № 8. – С. 18–21. 13. Канзафарова І. Відповідальність за порушення законних інтересів як самостійних об'єктів правової охорони // Держава і право. – Вип. 28. – С. 378–381. 14. Єрмоленко В. Інтерес у приватному праві // Держава і право. – Вип. 28. – С. 388–394. 15. Рішення Конституційного Суду України від 1.12.04 №18-рп/2004 «У справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес)» // Офіційний вісник України. – 2004. – №50. – Ст. 3288.

Надійшла до редколегії 04.08.08

Є. О. Мічурін

ДЕТЕРМІНІЗМ ОБМЕЖЕНЬ МАЙНОВИХ ПРАВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ У ПРАВОВІЙ ДЕРЖАВІ

Україна поступово стає на шлях побудови правової держави, де утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним її обов'язком. За таких умов виникає необхідність в обережному та виваженому підході держави до примусових дій щодо фізичних осіб, які мають спиратися на право й закон. Такий підхід є характерним тільки для юридичного регулювання відносин у правовій державі.